

RÂSİH BEY'İN “ÜSTİNE” REDİFLİ MEŞHUR GAZELİNDE İKİLEMELERİN KULLANILIŞI

Hüseyin AKKAYA*

ÖZET

Yazdığı tek bir eserle günümüze kadar gelen sanatçılar vardır. Eski Türk edebiyatında tek bir şiirle dikkati çeken şairlerden birisi de 1144/1731-32 yılında vefat eden XVIII. yüzyıl şairlerinden Balıkesirli Râsih Bey'dir. Râsih Bey'in ikilemeler üzerine inşa ettiği “üstine” redifli meşhur gazeli hem kendi döneminde ve hem de sonraki dönemlerde tanınan pek çok Türk şairini etkilemiş ve onlar tarafından tanzîr edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Râsih Bey, üstine, ikilemeler, Türk edebiyatı, 18. Yüzyıl

RÂSİHBİBEY'S ÜSTİNE RHYMED GHAZEL AND THE USE OF REPEATS

ABSTRACT

There are some authors who still live in literature by writing just one book. In Classical Turkish Literature, Râsih Bey from Balıkesir living between 1144-1731-31, takes attention with his just one poem. His “üstine” rhymed ghazel effected both his term's poets and poets who lived after Râsih Bey's death. A lot of poem were written modeled his this poem in respect to both content form.

Key Words: Râsih Bey, “üstine”, repeats, Turkish Literature, 18th century

Gerek Türk Edebiyatında olsun, gerek dünya edebiyatlarında olsun yazdığı tek bir eserle günümüze kadar gelen sanatçılar vardır. Batı edebiyatlarında roman, tiyatro vb türler, doğu edebiyatlarında mesnevî, divan vb. uzun soluklu eserler bir tarafa, az da olsa yazdığı tek bir şiirle devirleri ve zamanları aşan şairler vardır. Zaten bir şairin sürekli tekrarlanan, ezberlenen, yürekte ve hafızada taşınan, dostlar meclisinde sık sık okunan bir şiiri olması yeterlidir. Yahya Kemal'in de

*Bir tek gazel bıraksa yeter bir gazel-serâ
Her beyti olmalı ancak beytü'l-gazel gibi¹*

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, delice@cumhuriyet.edu.tr
1 Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rûzgârıyla*, Yahya Kemal Enstitüsü Yay., İstanbul, 1962, s. 40.

beytinde dile getirdiği üzere bir gazel bile şairinin unutulmaması için yeterlidir. Ama o gazelin her beytinin beytül-gazel gibi, yani gazelin en güzel beyti gibi anlam ve ahenk bütünlüğü açısından mükemmel olması gerekir.

Eski Türk edebiyatında tek bir şiirle dikkati çeken şairlerden birisi de 1144/1731-32 yılında vefat eden XVIII. yüzyıl şairlerinden Balıkesirli Rasih Bey'dir. Çağdaşı tezkirecilerden Salim 1134/1722 yılında tamamladığı tezkiresinde Rasih Bey'in şiiri için

“Livâ-yı sühanda dahı bir mîr-i kelâm nâzûk-tabî'at pür-ma'rîfet” dedikten sonra “Elsine-i nâsda şöhret-şi'âr olan bu gazel-i pür-iştihâr ol merd-i nâmdârün cümle-i güftârındandır”²

diyerek bir gazelinin halk arasında çok meşhur olduğunu belirtmiş, bilahare beş beyitli bu gazelin dört beytini eserine örnek olarak almıştır.

Türk şiirinin tartışmasız en büyük şairlerinden biri sayılan şair Nedim (öl. 1143/1730), Rasih Bey'in bu gazelinden etkilenmiş, aynı vezin ve kafiyede Sadrazam Şehit Ali Paşa için yazdığı kasidesinin nesib bölümünün akabinde

Râsîh'in bu matla'ın tazmîn idüp sâkî-i kîlk

Nukl sundu çekdiğim sahbâ-yı irfân üstine

yani nesir cümlesiyle “bir sakiye benzeyen kalem Rasih'in gazelinin matla beytini tazmin ederek içtiğim irfan kadehinin üzerine meze sundu” dedikten sonra Rasih Bey'in gazelinin matla beytini iktibas almış, tazmin ederek bir gazel söylemiştir.

Rasih Bey Cumhuriyet döneminde de tek bir gazeliyle tanınan, hayran olunan bir şair olmuştur. Yahya Kemal Beyatlı (öl. 1958) Dergâh Mecmûası'nda 1337/1921 yılında yayımlanan, sonradan Edebiyâta Dâir isimli eserinde de yer alan “Râsîh'in Matla'ı” başlıklı yazısında şöyle demektedir: “Nedîm Dîvânı'nda bir kasîde vardır, müjgân üstüne, hicrân üstüne, ummân üstüne kafiyeleri ve redifleriyle âdetâ akar. Nedîm, kafiyeyi tenk-edinceye kadar pür-gülük ettikten sonra birdenbire coşar ve kasîde içinde gazel-serâlaşır ve bu girizgâha düşer:

Râsîh'in bu matla'ın tazmîn idüp sâkî-i kîlk

Nukl sundu çekdiğim sahbâ-yı irfân üstine

Ve Râsîh'in beytiyle gazel'i açar. Âh o ne beyittir Yârabbi! Çekik gözlerin uzun kirpikleri birbirine girift olarak süzüldüğü bir eski Türk meclisinde eski Türk gazel-serâsı nasıl bağrımdan vurulur ve nasıl hazzın bütün nüktesiyle yalvarır:

Nedîm gibi bir şairi bir gazeliyle sermest edecek kadar güzel bir rûh sâhibi olan bu Râsîh kimdir? Şiirde şan ve şerefe teşne olan şairlerimizden biri, ismini Nedîm'in kasidesinde zikrolunurken görseydi başı dönerdi değil mi? İşte Râsîh böyle bir şerefi idrak etmiş!

² Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İkdâm Mat., İstanbul, 1315, s. 273.

³ Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, Yahya Kemal Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 59-60.

Râsîh isimleri musanef Türk şairlerinden biri değil, mensûdir, hatta ancak Nedîm'in tazmîn ettiği o güzel matla'ıyla anılır. ... Râsîh bir gazeliyle yaşıyor, demek ki hayâtının bütün nûsû bu gazelde toplanmış, iki yüz sene sonra hatırlıyor, okuyor ve okurken neşeleniyoruz; eser buna derler."

Türk şiirinin zirve şairlerinden Yahya Kemal'i böylesine mest eden Râsîh Bey'in gazeli, geçen yıl kaybettiğimiz şair ve yazar Attila İlhan'ı (öl. 2005) da âdeta çarpar. Attila İlhan, *Hangi Edebiyat* isimli eserinde şöyle demektedir: "Râsîh'in ünlü gazeli, türk şiirinin geleneksel ahengini en tumturaklı şekliyle hissettiren görkemli gazellerindendir.; ilk defa 1943'te mi, 44'te mi ne, okuyup çarpılmışım, yarabbi ne yaman bir sestî o." dedikten sonra gazelin beş beytini de eserine alır ve "Yattığın yer nur olsun Râsîh efendi!" diyerek sözlerini tamamlar³. İşte Türk şiirinin farklı dönemlerinden üç büyük şairi böylesine mest eden gazel şudur:

Süzme çeşmin gelmesün müjgân müjgân üstine
Urma zahm-ı sîneme peykân peykân üstine

Dilde gam var şimdilik sen gelme lutf it ey sürûr
Olamaz bir hânede mihmân mihmân üstine

Yârdan mehcûr iken düşdük diyâr-ı gurbete
Dehr gösterdi bize hicrân hicrân üstine

Rîze-i elmâs eker her açdığı zahma o şûh
Lutfi var olsun ider ihsân ihsân üstine

Hem mey içmez hem güzel sevmez demişler hakkına
Eylemişler Râsîh'e bühtân bühtân üstine⁴

Rasîh Bey'in gazeli vezin, kafiye ve redif açısından yeni bir şiir değildir. XVIII. yüzyıl şairlerinden Balıkesirli Rasîh Bey'in bu gazelinden önce XV. ve XVI. yüzyıl şairleri tarafından aynı vezin, kafiye ve redifde onlarca şiir yazılmıştır. İlk nazire mecmualarından Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'i ile, Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'u'n-Nezâ'ir*'inde bu vezin, kafiye ve redifde gazel yoktur.

Edirneli Nazmî'nin 940/1533-34 yılında derlediği *Mecma'ü'n-Nezâ'ir* isimli nazire mecmuasında Rasîh Bey'in gazeline benzer vezin, kafiye ve redifde 26 şaire ait 31 gazel vardır.⁵ Edirneli Nazmî'nin tespitine göre bu vezin ve kafiye zemin

3 Attila İlhan, *Hangi Edebiyat*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s. 368.

4 Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Küçükaydın Mat., İstanbul, 1966, c. I, s. 406.

5 Fatih KÖKSAL, *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-nezâ'ir (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, c. III, s. 2377-2392.

şiiiri, yani ilk şiiiri Sultan Cem (öl. 900/1495) yazmış, başta Necatî Bey, Mesîhî, Me'âlî, Muhibbî gibi meşhur şairler olmak üzere 25 şair 30 nazire kaleme almışlardır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bendelerinden Pervane Bey'in 968/1560-61 yılında derlediği nazire mecmuasında (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Bl., nr. 406, yk. 543b-547a) ise Rasih Bey'in gazeline benzer vezin, kafiye ve redifte toplam 35 şaire ait 43 gazel bulunmaktadır. Pervane Bey zemin şiiirin Safî'ye (öl. 890/1485-86) ait olduğunu, Sultan Cem, Necatî Bey, Mesîhî, Me'âlî, Bâkî vb Divan şiiirinin şöhretli şairleri olmak üzere 34 şairin de ona nazire yazdığını tespit etmiştir.

Her iki mecmûada ortak gazeller çıkarıldığında toplam 37 şaire ait 45 gazel yer almaktadır. Edirneli Nazmî'nin Mecma'ü'n-Nezâ'ir isimli eserindeki şairler şunlardır: Sultan Cem, Sa'dî, Vasfî, Lâmi'î, Necâtî Bey, Şâmî, Muhibbî, Mesîhî, Me'âlî, Hadîdî, Kâsım, Selikî, Sabâyî, Hatâyî, Celîlî, Mâtemî-i Acem, Münîr, Zihnî, Cebrî, Rahikî, Husrev, Şevkî, Gedâyî, Zuhûrî-i Acem, Ulûmî, Edirneli Nazmî. Bu şairlerden Vasfî ve Ulûmî dışındaki şairlere ek olarak Pervane Bey'in nazire mecmuasında şu şairler de yer almaktadır: Safî, Hüseyinî, Mihrî, Kandî, Bâkî, Hassân, Şevkî, Câmî, Aşkî, Bidârî.

II. Selim devri şairlerinden Konyalı Meşâmî de Râsîh Bey'in gazelinin vezin ve kafiyesinde yalnız matla beyti elde bulunan bir gazel yazmıştır.⁶

Râsîh Bey'in gazeline çağdaşları da bigane kalamamışlardır. Nedim'in yazdığı tazminden başka, Nazîm (öl. 1139/1726-27) ile Enîs Receb Dede (öl. 1146/1733-34) de aynı vezin, kafiye ve redifte birer gazel kaleme almışlardır. Bu gazellerin içerisinde hangisinin diğerine nazire olarak kaleme alındığına dair bir ipucu yoktur. Yalnız devrin tezkire yazarı Salim'in, çok meşhur olduğunu söylemesi, şair Nedim'in de yukarıda zikrettiğimiz kasidesine ilk beytini iktibas alarak tazmin etmesi, Râsîh Bey'in gazelinin daha yazıldığı dönemden itibaren edebî çevrelerde çok yaygın bir şöhrete ulaştığını göstermektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz iki nazire mecmuasında geçen 45 gazele ek olarak tespit ettiğimiz üç gazelle birlikte toplam 48 gazel ile Râsîh Bey'in gazeli vezin, kafiye ve redif açısından ortaktır. Zemin gazel olmamasına rağmen, Râsîh Bey'in gazeli, bu 48 gazeli gölgede bırakarak yaygın bir şöhrete ulaşmış, hatta Necatî Bey gibi, sultanu'ş-şuarâ Bâkî gibi zirve şairlerin gazelinin bile geçerek üç yüz yılı yakın bir zamandan beri zevkle okunmuş, hala da okunmaktadır. Edebiyat araştırmacıları, şiiir severler bir yana, Türk şiiirinin farklı devrelerinden üç büyük şairin, Nedim'in, Yahya Kemal'in, Attila İlhan'ın hayran olduğu bu gazel cazibesini nereden

6 Mustafa İsen, *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, 1994, s. 327.

almaktadır? Beş beyitten ibaret olan bu gazelin güzellikleri hususunda yoğun duyguları renkli hayallerle imtizaç ettirdiği, ahenkle anlamın tam bir bütünlük içerisinde kaynaştığı, söz ve mana sanatlarının yumuşak bir uyumla içiçe geçtiği vb pek çok özellik sayılabilir. Bunların yanısıra kanatimize göre bu gazele sihirli güzelliği kafiye kelimelerindeki ikilemelerin kullanılışı sağlamaktadır.

İkileme konusunda Türk Dilinde İkileme⁷ adıyla bir kitap yazan Prof. Dr. Vecihe Hatipoğlu ikilemeyi “anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır”. şeklinde tarif etmektedir. İkileme, Türkçenin ilk devirlerinden itibaren şair ve yazarlarca kullanılan, şiire ve nesre anlam katan, onlara ahenk ve güzellik veren bir dil hususiyetidir.

Râsîh Bey'in gazelinden önce yazılan 45 gazelin sadece 6 tanesinde Cem Sultan, Me'âlî, Kasım, Husrev, Ulûmî, Edirneli Nazmî'nin gazellerinin sadece birer beytinde kafiye kelimeleri mihmân mihmân, peykân peykân vb. ikilemelerden oluşmaktadır. Râsîh Bey'in beş beyitten oluşan gazelinde ise beş beyitte de kafiye kelimeleri müjgân müjgân, peykân peykân, mihmân mihmân, hicrân hicrân, ihsân ihsân, bühtân bühtân ikilemelerinden meydana gelmektedir. Râsîh Bey'in çağdaşları olan Nazîm ile Enîs Receb Dede'nin muhtemelen Rasîh'in gazeline nazire olarak yazılan birer gazelleri, kafiye kelimelerinde ikilemeler kullanılması açısından Rasîh'in gazeline benzemektedir. Fakat Rasîh'in gazelinde ikilemelerin diğer benzer gazelerde olmayan öyle bir kullanılışı var ki, şiire asıl güzelliği ikilemelerin kullanılışındaki bu özellik vermektedir. Gazellerin birinci beytinde mecburî olarak yer alan ardarda her iki mısradaki kafiye kelimeleri hariç tutulursa, diğer dört beyitteki ikilemelerden meydana gelen kafiye kelimelerinin kullanılışında şöyle bir özellik vardır. Bilindiği gibi kafiye kelimeleri gazel kafiyesinde matla beytinin dışında diğer beyitlerin ikinci mısraının sonunda yer almaktadır. Râsîh Bey'in gazelinde kafiye kelimeleri daha önce de belirttiğimiz gibi kelime tekrarına dayanan ikilemelerden oluşmaktadır. Kafiye kelimeleri mihmân mihmân, hicrân hicrân, ihsân ihsân, bühtân bühtân ikilemeleridir. Yani sırasıyla beyitlerde kelime olarak iki mihmân, iki hicrân, iki ihsân, iki bühtân vardır. Buna karşılık beyitlerin birinci mısralarında da anlam olarak iki mihmân, iki hicrân, iki ihsân, iki bühtân'ın yer aldığı görülmektedir. Bu özelliği sırasıyla ele alalım.

İkinci beyit şöyledir:

*Dilde gam var şimdilik sen gelme lutf it ey sürûr
Olamaz bir hânede mihmân mihmân üstine*

7 Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981, s. 9.

Yukarıdaki beyitte şair nesir olarak “Ey sürür, gönülde şimdilik gam var, lutf et, sen gelme; zira bir evde misafir misafir üstüne olmaz” demektedir. Burada misafir mihmân mihmân ikilemesiyle karşılanmıştır. İkinci mısradaki kelime olarak kullanılan iki misafire (mihmân mihmân) karşılık, birinci mısradaki anlam hâlinde iki misafir yer almaktadır. Bunlar gönüldeki gam ve gönle gelmesi istenmeyen sürür, yani sevinçtir.

Üçüncü beyit şöyledir:

*Yârdan mehcûr iken düşdük diyâr-ı gurbete
Dehr gösterdi bize hicrân hicrân üstüne*

Bu beyiti nesir hâlinde şöyle ifadelendirebiliriz: “Yardan ayrı iken gurbete düştük, dünya ve zamane bize ayrılık üstüne ayrılık gösterdi.” Ayrılık üstüne ayrılık ikinci mısradaki şairin diliyle hicrân hicrân üstüne kelimeleriyle verilmiştir. Hicran ayrılık manasına gelmektedir. Görüldüğü gibi ikinci mısradaki hicrân hicrân ikilemesinde iki ayrılık vardır. Birinci mısradaki ise anlam olarak iki ayrılık bulunmaktadır. Şair birinci olarak yardan mehcûr, yani ayırdır, ikinci olarak gurbete düşmüştür, gurbet zaten ayrılığı beraberinde getirmektedir.

Dördüncü beyit şöyledir:

*Rîze-i elmâs eker her açtığı zahma o şûh
Lutfi var olsun ider ihsân ihsân üstüne*

Râsih Bey yukarıdaki beyitte mealen “O şuh sevgili her açtığı yaraya elmas tozu eker, lutfu var olsun, bize iyilik üstüne iyilik yapar” demektedir. İkinci mısradaki kafiye kelimesi ihsân ihsân kelime grubunda ikileme vardır. İhsan iyilik anlamına gelmektedir. İkinci mısradaki ihsân ihsân ikilemesinde iki iyilik bulunmaktadır. Birinci mısradaki da iki iyilik sıralanmıştır. Birincisi sevgili âşığın sinesinde yara açmaktadır. Divan şiiri geleneğine göre bu âşığa yapılan bir iyiliktir. İkincisi ise sevgili açtığı yaraya elmas tozu eklemektedir. Elmas tozu yaranın kapanıp iyi olmasını engeller. Âşık sevgilinin açtığı yaradan memnundur, iyi olmasını istemez.

Beşinci beyit şöyledir:

*Hem mey içmez hem güzel sevmez demişler hakkına
Eylemişler Râsih'e bühtân bühtân üstüne*

Son beyitte şair nesir hâlinde “Hakkında hem mey içmez, hem güzel sevmez demişler, Râsih'e iftira üstüne iftira etmişler” demektedir. Diğer beyitlerde olduğu gibi yine ikinci mısradaki kafiye kelimesi ikilemeden oluşmaktadır. Bu ikileme bühtân bühtân kelimeleri ile kurulmuştur. Bühtân iftira demektir. İkileme kelime grubundaki iki iftiraya karşılık birinci mısradaki da iki iftira vardır. Râsih hakkında içki içmez, güzel sevmez denilerek iki iftira atılmıştır.

Görüldüğü gibi Râsîh Bey beş beyitli gazelin kafiyelerini ikilemelerden meydana gelen kelimelerle kurmuş, birinci beyit hariç tutulursa diğer dört beytin ikinci mısralarında ikilemelerden oluşan kafiye kelimelerine karşılık olarak birinci mısralarda iki özellik sıralamıştır. Kanaatimize göre kafiyelerde ikilemelerin böylesine orjinal kullanılışı bu gazeli kendisinden önce ve sonra yazılan 48 gazel içerisinde mümtaz bir mevkiye yerleştirmiş, Türk edebiyatının farklı devirlerinden Nedim, Yahya Kemal, Attila İlhan gibi üç büyük şairini derinden etkilemiştir. İşte gerçek şiir bu olsa gerek.

KAYNAKÇA

- Beyatlı Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, Yahya Kemal Enstitüsü Yay., İstanbul, 1962, s. 40.
- Beyatlı Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, Yahya Kemal Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 59-60.
- Hatipoğlu Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1981, s. 9.
- İlhan Attila, *Hangi Edebiyat*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s. 368.
- İsen Mustafa, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, 1994, s. 327.
- İz Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Küçükaydın Mat., İstanbul, 1966, c. I, s. 406.
- KÖKSAL Fatih, *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, c. III, s. 2377-2392.
- Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İkdâm Mat., İstanbul, 1315, s. 273.